

Олена Новакова

*Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова***ЗОВНІШНІ ДИЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНЦІВ****Olena Novakova. External problems of political identification of Ukrainians.**

The author of the article notes that modern Ukraine is in a state of systemic transformation, the essence of which is to choose between conservative and modernization projects of the formation of Ukrainian statehood. This choice is compounded by the state of the socio-political crisis, military aggression and the weakness of its own geopolitical strategy. The leading factor in overcoming the modern challenges and the formation of a sovereign democratic state is the identification of citizens in public life, their consolidation around a common system of values.

The processes of consolidation of Ukrainian society are clearly reflected in the dynamics of geopolitical priorities, as they serve as a unique marker of the citizens' position in all the most important issues of political development. Together with their cultural and civilization choice, Ukrainians choose between democracy and authoritarianism, legal protection and corruption, equal cooperation in the international arena and the status of «younger brother». It is Ukraine's role in the geopolitical environment that is crucial for its foreign policy aimed at forming strategic partnerships and effective protection of sovereignty in the international arena. At the same time, the main function of foreign policy is to compensate for internal problems and create favorable conditions for the realization and protection of national interests.

The study of empirical indexes on the geopolitical orientation of Ukrainians made it possible to determine the main tendencies and peculiarities of the processes of foreign policy identification in modern Ukraine. It is noted that there is a rather active formation of a civil consensus around the Euro-Atlantic civilization's choice. This is evidenced by an increase in the support of this choice in the national dimension and a marked convergence of regional positions on this issue. The conclusion is drawn about the formation of a stable tendency to strengthen the European integration orientations of Ukrainians. The continuation of military, political and cultural-information aggression of Russia makes the greatest influence on this tendency. The main motives of the European choice of Ukrainians are the desire for material well-being, legal protection and adherence to democratic values.

In most cases, rapprochement with NATO is justified by the aspirations of the country's security, reliable protection against aggressive actions, first of all, of Russia. In addition, the objective is to modernize the army in accordance with international standards and to increase the international prestige of Ukraine. The idea of Eurasian integration is noticeably losing its popularity, especially in the regions directly confronted with the military aggression of Russia (East and West). The idea of a kind of neutrality, that is, non-alignment with any unions, preserves the considerable support, mainly due to the passage of votes from the camp of opponents of rapprochement with the EU and NATO.

The identified trends in the dynamics of the geopolitical priorities of Ukrainians are largely due to external factors and are still hardly supported by the domestic reforms of the country, as negative things such as corruption, low level of trust in power, slow pace of modernization of socio-economic sphere and low welfare of citizens persist. Under such conditions, the Ukrainian political elite should focus on the creation and implementation of effective strategies for integration and identification of citizens at the expense of real modernization of the economy and raising the standard of living.

Key words: transformation, geopolitical orientations, political identification, social consolidation, democratic values.

Сучасна Україна знаходиться у стані системної трансформації, своєрідній «точці біфуркації», яка характеризується формуванням декількох потужних атракторів розвитку суспільства. Вибір між консервативними та модернізаційними проектами формування української державності ускладнюється станом соціально-політичної кризи, військової агресії та слабкістю власної геополітичної стратегії. Для подолання сучасних викликів та формування суверенної демократичної держави нашої країні необхідно, передусім, вирішити одну з найголовніших за К. Шміттером дилем демократії – ідентифікацію громадян у суспільному житті. Головним принципом при проведенні такої ідентифікації є принцип «національного консенсусу». Цей принцип є достатньо складним та неоднозначним, але його розуміння є важливим для зміцнення демократії [1]. Таку ж ідею висловлював і С. Гантінгтон, наголошуючи, що у груп, які складають суспільство, повинні бути сумісні інтереси, тому демократія неможлива хоча б без мінімального консенсусу в суспільстві [2, с. 29].

Формування такого консенсусу українців чітко прослідковується у динаміці геополітичних пріоритетів, оскільки вони виступають своєрідним маркером позиції громадян в усіх найважливіших питаннях політичного розвитку. Обираючи між Заходом та Євразією, Європою та Росією, українці обирають між демократією та авторитаризмом, правовою захищеністю та корупцією, рівноправною співпрацею на міжнародній арені та статусом «молодшого брата». Саме роль України у геополітичному середовищі має визначальний характер для її зовнішньої політики, спрямованої на формування стратегічного партнерства та ефективний захист суверенітету на міжнародній арені. Разом із цим, головною функцією зовнішньої політики є компенсація внутрішніх проблем і створення сприятливих умов реалізації та захисту національних інтересів.

У ХХ сторіччі агресивне протистояння країн у прагненні захистити та підсилити власні національні інтереси неодноразово оберталось масштабними катастрофами і довело беззаперечну перевагу вирішення

власних геополітичних завдань переважно мирним шляхом – через побудову та зміцнення системи міжнародного права, міжнародних організацій та союзів, дипломатичних взаємодій тощо.

У першій половині XXI сторіччя знов почалося загрозливе наростання дераціоналізації політичних відносин, як у середині окремих держав, так і у світовому співтоваристві. Формується нова криза, яка ґрунтовно проаналізована у ювілейній (2017 р.) доповіді Римського клубу, що, як відомо, представляє ідеї відповідального глобалізму та сталого розвитку і слугує орієнтиром для значної частини світової еліти. Актуальна соціально-політична ситуація у світі, на думку авторів доповіді, характеризується наступними негативними тенденціями: деградація планети, надзвичайне підсилення авторитаризму та фундаменталізму, домінування спекулятивного капіталу. Все це дозволяє говорити про формування нового типу кризи, яка має не циклічний, а пролонгований характер, схильний до періодичного підсилення. Ця криза «не обмежена природою навкруги нас, а включає соціальну, політичну, ідеологічну та економічну системи» [3].

Про розгортання системної кризи у світі говорять багаточисельні факти. Найяскравішим із них є розвиток російського реваншизму, що підриває правові засади міжнародної безпеки через просування ідеї про світовий порядок як систему розподілу сфер впливу між великими державами. Тут відбувається зіткнення двох світоглядів: на Заході головною умовою ефективною протидії сучасним загрозам вважають координацію зусиль та співпрацю усіх держав світової спільноти, Росія ж досі підтримує стару політику, коли безпека досягається через розподіл сфер впливу провідних геополітичних гравців. Таким чином, обираючи між Євразією та Заходом, Україна обирає між статусом політичного проекту в «сфері відповідальності» Росії та статусом самостійного відповідального геополітичного гравця, учасника міжнародної співпраці світової спільноти держав.

Проблема формування такого вибору яскраво відбивається у динаміці геополітичних орієнтацій українців. Під впливом подій 2013-2014 років відбулися суттєві зміни у цьому аспекті.

Таблиця 1. Динаміка геополітичних пріоритетів громадян України

Геополітичні пріоритети	2007 (відсоток прихильників)	2015 (відсоток прихильників)
Відносини з країнами ЄС	31%	47,7%
Відносини з Росією	41%	10%
Відносини з країнами СНД	7%	6,7%
Відносини з США	1%	6%

Таблицю складено за даними опитувань Центру Разумкова [4; 5; 6].

Бурхливі події Революції гідності, необхідність боротися з російською агресією зробили проблему інтеграційного вибору більш гострою та категоричною для українців. У такій ситуації процес євроінтеграції набуває більшої глибини та значущості, перетворюється на своєрідний «маркер» громадянської ідентифікації та змістовний напрямок реформування країни. Про це свідчить позитивна динаміка підтримки євроінтеграції українцями.

Таблиця 2. Динаміка підтримки вступу України до ЄС

Роки	«ЗА»	«ПРОТИ»	«Не визначилися»
2013	48%	36%	16%
2016	56%	18%	26%

Таблицю складено за даними опитувань Центру Разумкова [5; 6].

Наведені дані свідчать про помітні зрушення у геополітичних орієнтаціях українців між 2013 та 2016 роками. Суттєво (на 18%) зменшилася частка противників євроінтеграції. У той же час треба звернути увагу на те, що еволюція цієї позиції відбувалася як у бік підтримки «євроінтеграції» (8%), так і у бік підтримки «невизначеності» (10%). Відповідно, значна частина опитаних громадян (10% з 18%), відмовившись від заперечення євроінтеграції, не стала її прихильниками, а знаходиться у стані формування власної позиції. Саме з цими десятима відсотками повинні активно працювати суб'єкти політичної влади для того, щоб допомогти цим громадянам вийти із стану невизначеності.

Звичайно, зовнішньополітичні орієнтації українців не є категорично чорно-білими (або Росія, або Європа), вони включають у себе також і збереження нейтрального статусу країни. Більш докладно динаміка інтеграційних переваг українців виглядає наступним чином.

Таблиця 3. Інтеграційні переваги українців

Інтеграційні переваги	Кількість прихильників (%)	
	2013	2017
Об'єднання з ЄС	42	57
Об'єднання з Євразійським економічним союзом (Росія, Казахстан, Білорусь)	30	8
Неприєднання до будь-яких союзів	13	25
Не визначилися	15	10

Таблицю складено за даними опитувань Київського міжнародного інституту соціології [7].

З таблиці видно, що до останнього часу зберігається тенденція зміцнення підтримки євроінтеграції України та тлі різкого падіння популярності євразійського напрямку. Особливістю сучасної ситуації є зростання частки тих, хто проти приєднання до будь-яких союзів (з 18% до 25%). Але для вірного розуміння таких цифр треба мати на увазі, що 25 відсотків опитаних виступають проти будь-яких союзів, як із Росією, так і з ЄС. Це свідчить, на нашу думку, по-перше, про руйнування нав'язаного Росією пропагандистського уявлення про нейтралітет, як неприєднання до НАТО; по-друге, про підвищення національної самосвідомості українців та зростання, хоч і повільними темпами, розуміння необхідності побудови власної державності зсередини, а не очікуючи вирішення проблем від чергового «старшого брата», будь-то Росія, США чи ЄС. По-третє, ця цифра свідчить про певну «проміжну» еволюційну стадію свідомості, оскільки поповнення кількості «неприєднанців» відбувається переважно за рахунок мешканців Сходу та Півдня України (43% на Півдні та 32% на Сході), які раніше тяжіли до Євразійського Союзу, а сьогодні, під впливом жорстких обставин втрати суверенітету та збройного конфлікту, повинні формувати нові пріоритети.

Для розуміння розвитку геополітичної свідомості українців важливим є розподіл відповідних позицій по регіонах.

Таблиця 4. Регіональний розподіл євроінтеграційних переваг

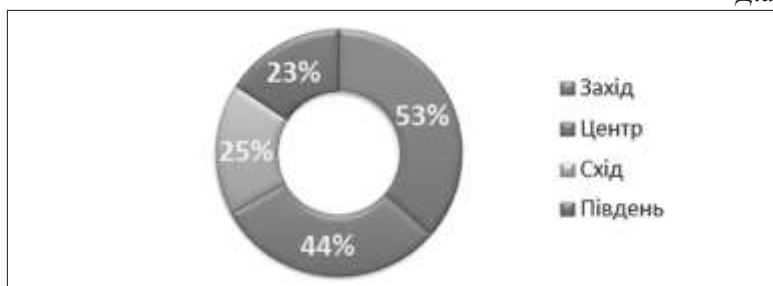
Рік	Кількість прихильників (у %)			
	Центральний регіон	Західний регіон	Східний регіон	Південний регіон
2017	79	79	41	32

Таблицю складено за даними опитувань Київського міжнародного інституту соціології [7].

За цими даними, своєрідними лідерами прагнення євроінтеграції залишаються Центральний та Західний регіон, а от Східний регіон, який раніше був найбільшим «опозиціонером» у даному аспекті, збільшив кількість прихильників західного вектора розвитку і помінявся місцями з Півднем.

Одним із важливих показників формування геополітичної свідомості українців є також їх ставлення до встановлення безвізового режиму з ЄС. Регіональна градація відповідних переваг представлена в наступній діаграмі.

Діаграма 1. Важливість безвізу з ЄС

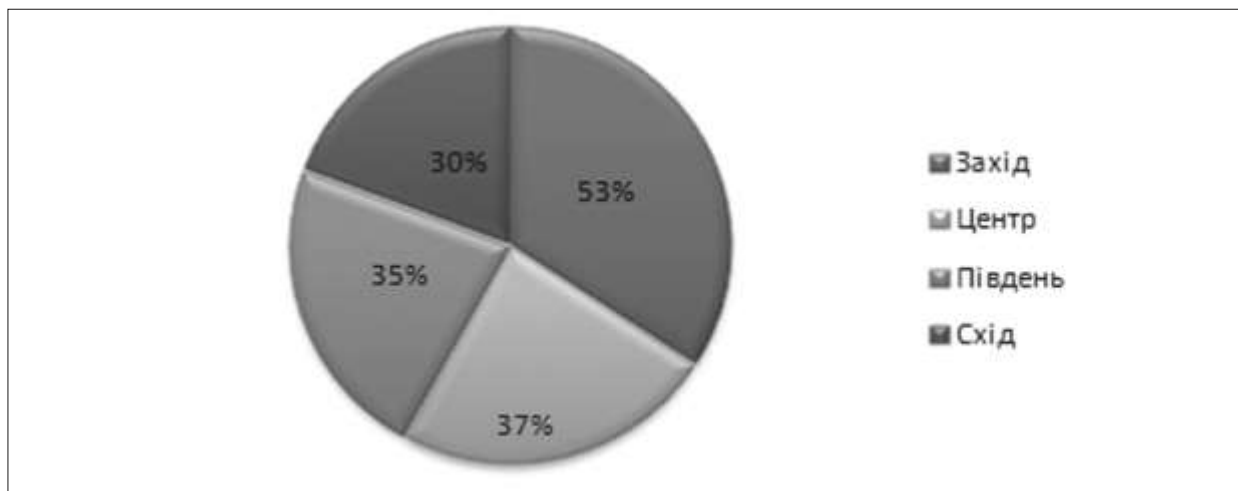


У цілому по Україні запровадження безвізового режиму з ЄС вважають важливим і дуже важливим 39% громадян: у Західному регіоні (53%) та Центральному (44%), у Південному (23%) та на Сході (25%). Важливість безвізового режиму з країнами Євросоюзу громадяни пов'язують із такими цілями: туризм (64%), відвідування родичів або друзів (22%), поїздки виробничого характеру (18%), а 22% прагнуть отримати роботу в країнах Європи [8].

Таким чином, хоча про міграційні прагнення заявляють 22% українців, набагато більша кількість збирається скористатися безвізом для реалізації соціально-культурних цілей та зближення з надбаннями європейської цивілізації.

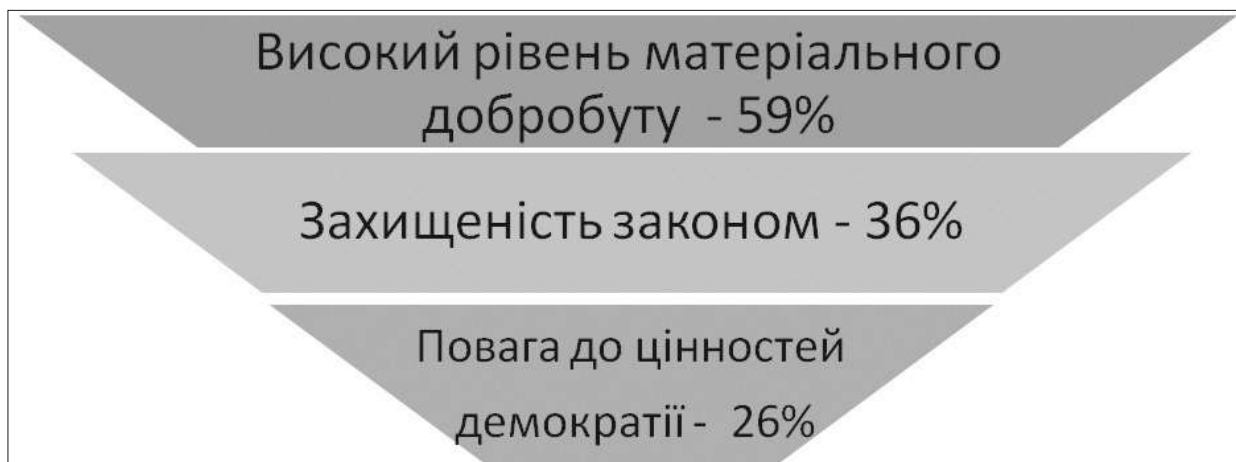
У загальному визначенні європейцями себе відчувають 38% опитаних громадян України, не вважають – 55%. Специфіка регіонального розподілу представлена у наступній діаграмі.

Діаграма 2. Європейська самоідентифікація українців



Таким чином, найбільший рівень європейської самоідентифікації спостерігається серед мешканців Західного регіону (53%), у інших регіонах цей показник значно нижчий: у Центральному – 37%, Південному – 35%, Східному – 30%. Дослідження показують також значну вікову диференціацію даного показника: серед молоді європейцями себе відчувають 49%, а серед представників старшого покоління, яким понад 60 років – 27% [8].

Для розуміння не лише числових, але й змістовних характеристик, визначення себе як європейця, важливо проаналізувати мотиви визначення українцями даного статусу. Дослідження показали наступну ієрархію чинників, що дозволяють українцю відчувати себе європейцем:



Таким чином, у своєму прагненні до Європи українці найбільше цінують матеріальний рівень життя та почуття безпеки, а цінності демократії займають лише третю позицію. Це свідчить про посттоталітарний вплив культури патерналізму, недостатній рівень відповідальності за власне життя, схильність прагнути бажаного результату без докладання власних зусиль. У той же час, прагнення українців до зближення з євроспільнотою отримало якісно новий вимір. Воно більше не обмежується суто соціально-економічними чинниками, а набуває політико-правового характеру. Євроінтеграція приваблює українців, передусім, не стільки формальним вступом до ЄС, скільки можливостями впливти нарешті з «російського моря» та отримати твердий ґрунт під ногами у вигляді власної суверенної правої держави.

Окрім євроінтеграції потужним напрямком геополітичної орієнтації українців виступає НАТО. Тут ми спостерігаємо ще більш глибокі зміни – від неприйняття та недовіри – до підтримки та прагнення партнерства, про що свідчать дані наступної таблиці.

Таблиця 5. Динаміка підтримки вступу України до НАТО

	«За»	«Проти»	«Не визначилися»
2007	19%	54%	27%
2016	44%	26%	30%

Таблицю складено за соціологічними даними Центру Разумкова [5].

В аспекті відносин з НАТО відбувається більш активне «перетікання» негативу в позитив, ніж у випадку з євроінтеграцією (там голоси «проти» розділилися між «за» та «не визначилися» майже навпіл). А у випадку еволюції ставлення до НАТО, з 28% голосів «проти» – 25% перетворилися на «за», і лише 3% поповнили табір тих, хто не визначився.

Важливе значення має обґрунтування позиції громадян щодо відносин України та НАТО. Аналіз позитивних та негативних аргументів представлено в наступній таблиці.

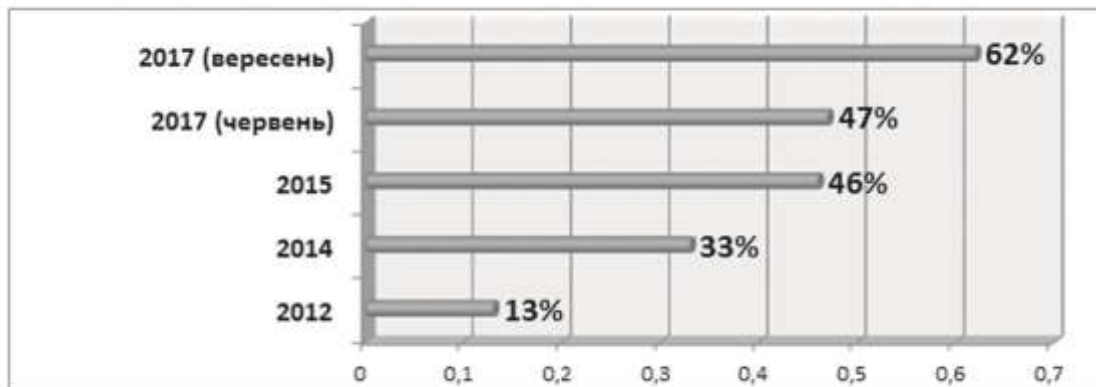
Таблиця 6. АРГУМЕНТАЦІЯ ВСТУПУ ДО НАТО (червень 2017 року)

АРГУМЕНТИ «ЗА»	АРГУМЕНТИ «ПРОТИ»
1. Отримання безпеки України	1. Побоювання втягування України у військові дії НАТО
2. Зміцнення та модернізація української армії	2. Побоювання підсилення агресії Росії
3. Підвищення авторитету України на міжнародній арені	3. Переконавання в перевагах позаблокового статусу України

Складено за даними опитувань Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Центру Разумкова [9].

Провідною мотивацією вступу до НАТО для українців виступає прагнення національної безпеки. Ця тенденція особливо підсилилася після 2014 року під впливом розгортання російської агресії. Дані опитувань свідчать про активізацію цієї тенденції протягом 2017 року, оскільки з червня по вересень кількість українців, для яких членство в НАТО виступає провідною умовою національної безпеки, зростає на 15%. Динаміку визнання українцями НАТО як провідного чинника безпеки можна прослідкувати за діаграмою 3 [5; 9].

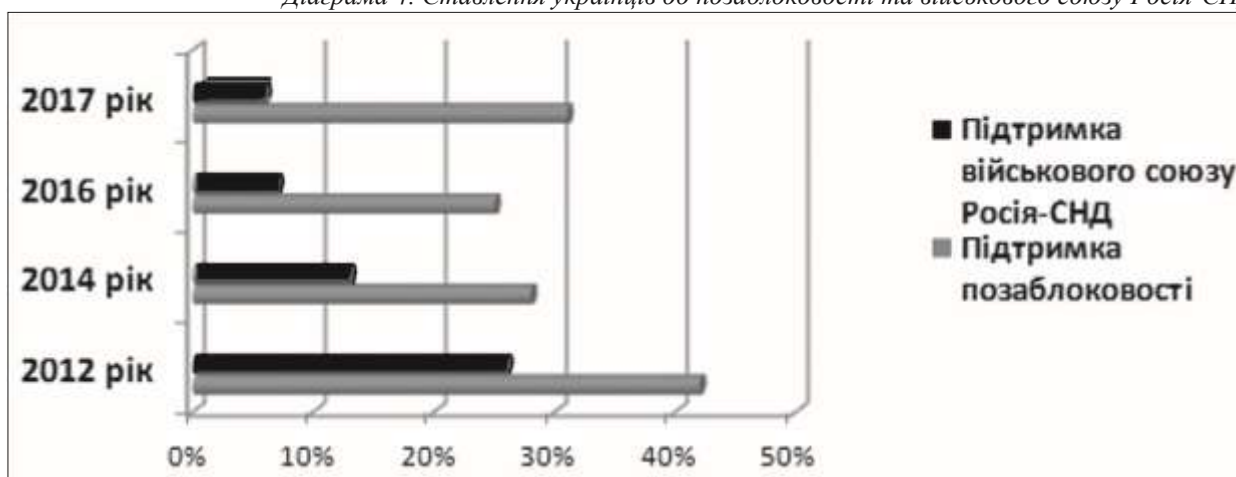
Діаграма 3. Динаміка визначення НАТО як провідного чинника безпеки України



Окрім визнання НАТО як провідного чинника національної безпеки, можна відзначити ще одну тенденцію в цьому відношенні, яка полягає у розширенні підтримки членства в НАТО не лише на Заході, але й в інших частинах України. До порівняння: у 2012 р. позитивне ставлення до членства в НАТО домінувало на Заході (37%), а на інших територіях воно коливалося від 1% (на Донбасі) до 14% (у Центральному регіоні). Після агресивного втручання Росії на українську територію у 2014 р. ці показники помітно змінилися. Так, за результатами дослідження у червні 2017 р. вже 81% мешканців Заходу України виступали за членство в НАТО, вбачаючи в ньому гарантію недоторканності території, в Центрі України – 68%, на Півдні – 20%, на Сході – 32% [5; 9].

Зворотнім боком тенденцій до підсилення підтримки НАТО виступає розчарування в ідеї позаблоковості України та військового союзу з Росією та СНД, що представлено у наступній діаграмі [9].

Діаграма 4. Ставлення українців до позаблоковості та військового союзу Росія-СНД



Як видно з діаграми 4, більш помітні зміни відбулися у ставленні до військового союзу Росія-СНД як гаранта безпеки України. Ми бачимо, що у квітні 2012 р. цей варіант безпеки обирали 26% українців, а у червні 2017 – лише 6%. До того ж, ця тенденція демонструє регіональний вимір. За час між 2012 та 2017 роками підтримка військового союзу Росія-СНД знизилася у всіх регіонах країни, особливо – на Сході (від 38% до 13%) та Півдні (від 31% до 11%).

Однак у ставленні до нейтральності української держави досі існують суттєві відмінності регіональних позицій. Нейтральність як чинник досягнення безпеки зберігає значну кількість прихильників у Південному (37%) та Східному (38%) регіонах. Важливе значення для формування свідомого ставлення громадян до

зближення з НАТО також має їх обізнаність у цьому питанні. В ході дослідження лише 12% респондентів відзначили, що вони добре знають, що таке НАТО, 22% не знають практично нічого, 55% – знають, але недостатньо для свідомого вибору, 22% – не орієнтуються у цьому питанні [9].

Т Збільшення популярності ідеї зближення з ЄС та НАТО серед українців підтверджується також іншим опитуванням, що було проведене Київським міжнародним інститутом соціології у вересні 2017 року. Якби у цей час проводився референдум щодо напрямків зовнішньополітичної інтеграції України, то за вступ України в ЄС свої голоси віддали б 77% респондентів, проти – 23%. За вступ до НАТО висловилися б 62%, проти – 38%. У той же час підтримку вступу до Митного союзу надали б 22% опитаних, проти – 78% [7].

Таким чином, можна констатувати, що протягом останніх років, особливо під впливом подій Революції гідності та військової агресії Росії, в Україні була зламана тенденція до патового (50% на 50%) голосування щодо євроінтеграції та переважно негативного щодо НАТО.

Окремим питанням геополітичної налаштованості українців є відносини з Росією. З одного боку, впливають традиції соціально-економічного та культурного зближення, з іншого – військова агресія, територіальна анексія, і, врешті-решт – відмова бачити в Україні суверенну державу, а не «молодшого брата». Опитування показали, що на думку близько половини респондентів (49%), нормалізація відносин між Україною та Росією може відбутися лише у віддаленій перспективі за наявності конкретних умов. На Донбасі у перспективі покращення відносин України та Росії вірять 63% опитаних, у Центрі 52%, на Заході та Півдні 43% та 42% відповідно [10].

Головні умови, за яких стане можливим покращення відносин України та Росії, були визначені респондентами у послідовності, що продемонстрована на рисунку 2.

Рисунок 2.



Можливі варіанти побудови україно-російських відносин, на думку українців, полягають у наступному:

1. Обмеження відносин та співробітництва, збереження режиму санкцій та запровадження візового режиму (35%).

2. Обмежена співпраця у стратегічних галузях, продовження контактів та діалогу, але чітке визначення провідних питань, щодо яких неможливі компроміси (28%).

3. Пошук компромісів у відносинах з Росією задля припинення конфлікту та відновлення мирних відносин (15%) [10].

Аналіз наведених результатів досліджень дозволяє зробити наступні висновки:

1. В Україні відбувається достатньо активне формування громадянського консенсусу навколо євроатлантичного цивілізаційного вибору. Про це свідчить не лише збільшення підтримки цього вибору у загальнодержавному вимірі, але й помітне зближення регіональних позицій у цьому питанні. Відповідно, можна зробити висновок про формування стійкої тенденції до підсилення євроінтеграційних орієнтацій

українців. Найбільший вплив на цю тенденцію спричиняє продовження військової, політичної та культурноінформаційної агресії з боку Росії й зменшення в результаті цього розміру суверенних територій України.

2.Провідними мотивами європейського вибору українців є прагнення матеріального добробуту, правової захищеності та долучення до демократичних цінностей. Зближення з НАТО у абсолютній більшості випадків обґрунтовується прагненням безпеки країни, надійного захисту від агресивних дій, передусім Росії. Окрім цього достатню вагу має прагнення модернізувати армію відповідно до світових стандартів та підвищити міжнародний престиж України.

3.Помітно втрачає свою популярність Євразійський інтеграційний напрямок, особливо це помітно в регіонах, що безпосередньо зіткнулися з військовою агресією Росії (Схід та Захід). Достатньо значну підтримку зберігає ідея своєрідного нейтралітету, тобто неприєднання до жодних союзів, переважно за рахунок перетікання голосів із табору противників зближення з ЄС та НАТО.

4.Констатовані зрушення у геополітичних пріоритетах українців значною мірою викликані зовнішніми чинниками і досі майже не підкріплені внутрішнім реформуванням країни, оскільки зберігаються такі негативні явища, як корупція, низький рівень довіри до влади, повільні темпи модернізації соціальноекономічної сфери та низький рівень добробуту громадян. За таких умов політична еліта України повинна зосередитися на створенні та запровадженні дієвих стратегій інтеграції та ідентифікації громадян за рахунок реальної модернізації економіки та підвищення рівня життя.

1. Шмиттер Филипп К. Угрозы и дилеммы демократии. URL: <http://old.russ.ru/antolog/predely/1/dem2-2.htm> (дата звернення: 15.09.2017).
2. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. Москва: Прогресс-Традиция, 2004. 480 с.
3. «Come on!» Ювілейна доповідь Римського клубу. URL: <http://svvittranslate.blogspot.com/2017/12/> (дата звернення: 16.02.2018).
4. Геополітичні орієнтації населення і безпека України: за даними соціологів / упоряд. М. О. Шульга. Київ: ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2009. 80 с.
5. Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції та регіональні особливості / Центр Разумкова. *Національна безпека і оборона*. 2016. № 3–4. С. 13–16.
6. Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України? / Центр Разумкова. 2015. Березень. URL: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1032 (дата звернення: 11.10.2017).
7. Геополітичні орієнтації жителів України, вересень 2017 / Київський міжнародний інститут соціології. URL: <http://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=720&page=1> (дата звернення: 29.10.2017).
8. Безвіз для українців – громадська думка / Опитування Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. 21.06.2017 р. URL: <http://dif.org.ua/article/bezviz-dlya-ukraini-gromadska-dumka> (дата звернення: 22.10.2017).
9. Громадська думка населення України про НАТО / Опитування Фонду Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва та Центру Разумкова. 09–13.06.2017 р. URL: <http://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-naseleण्या-ukraini-pro-nato> (дата звернення: 18.10.2017).
10. Україна – Росія: яким має бути формат майбутніх відносин? / Опитування Фонду Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва та Центру Разумкова. 16.03.2017 р. URL: <http://dif.org.ua/article/ukraina-rosiya-yakim-mae-buti-formatmaybutnikh-vidnosin> (дата звернення: 10.11.2017).